

УДК 37.091.12-051

ПЕРЕДОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА

Браславська Оксана, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-0852-686X

E-mail: oksana.braslavaska@udpu.edu.ua

У статті розкривається актуальне питання формування професійного потенціалу педагога. Метою роботи є акцентуація широкої педагогічної спільноти до потреб формування професійного потенціалу педагога на основі його наступної практичної діяльності у руслі вивчення й впровадження передового педагогічного досвіду. Крім загальної характеристики, охарактеризовано специфіку формування професійного потенціалу в системі внутрішньо-організаційного навчання в загальноосвітній школі. Основу дослідження становлять охарактеризовані властивості професійного потенціалу педагога, що розкривають необхідні для інтенсифікації освіти тенденції. Основними результатами роботи визначено сучасні умови, в яких передовий педагогічний досвід, виступаючи здатністю до самовиховання та вміння педагога працювати над собою, стає підґрунтям у формуванні його професійного потенціалу.

Ключові слова: передовий педагогічний досвід, професійний потенціал педагога, професійна активність, актуалізація педагогічних знань.

PROGRESSIVE TEACHING EXPERIENCE AS A BASIS TO FORM TEACHER'S PROFESSIONAL CAPABILITY

Braslavska Oksana, Doctor of Sciences in Pedagogics, Professor, Head of the Department of Geography and Methods of Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-0852-686X

E-mail: oksana.braslavaska@udpu.edu.ua

The article reveals the relevant problem of forming the professional capability of a teacher. The purpose of this paper is to accentuate the broad pedagogical community to the needs of forming the professional capability of the teacher based on his subsequent practical activities in the context of studying and implementing progressive teaching experience. In addition to the general characteristics, the specifics of the formation of professional capability in the system of internal organization of training in a general education school are characterized. The basis of the study are the characteristics of the professional capability of the teacher, revealing the trends necessary for the intensification of education. The main results of the work are determined by the modern conditions in which the progressive teaching experience, expressing the ability to self-education and the teacher's ability to work on his own, becomes the basis for the formation of his professional capability. It is proved that the teacher's professional capability promotes the ability of the teacher to understand the actions and actions of others, to put and solve teaching and educational problems, to fulfill his professional duties. It was established that the use of progressive teaching experience on a continuous and systematic platform provides the goal achievement of a secondary school in terms of human resource development.

The optimal level of professional capacity development is defined as proactive competence, that is, the capacity of creative nature, manifested not only in the search, comprehension, processing and application of valuable teaching experience of other teachers, but also in developing its own methodological style based on this experience, disseminating it in various open sources as another option for effective teaching innovation.

Keywords: *progressive teaching experience, professional capacity of the teacher, professional activity, updating the pedagogical knowledge.*

Сучасні заклади загальної середньої освіти виступають свого роду лакмусом соціальних і культурних процесів, які відбуваються в суспільстві. Школа переживає період інтенсивного розвитку, ідейна спрямованість якого визначається положеннями «Нової української школи» [17], «Концепцією розвитку педагогічної освіти» [22], Державними стандартами [10].

Відповідна ініціатива та урядові документи відобразилися безпосередньо на характері вимог до професійної діяльності сучасного вчителя. Так, у законі України «Про загальну середню освіту» сформульовано вимоги до педагогічних працівників. Зокрема, у розділі VI, статті 24 вказано, що «Педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту та/або професійну кваліфікацію педагогічного працівника, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в закладах системи загальної середньої освіти» [21].

Як невід'ємний і визначальний конструкт сучасного суспільства заклади загальної середньої освіти переживають період інтенсивного розвитку. Характер і спрямованість такого розвитку знаходять своє відображення в положеннях національної освітньої ініціативи «Нова українська школа» [17] з нормативним закріпленням у ряді актів виконавчої влади. Аналіз вказаних документів і реальної практики загальної освіти показує, що серед пріоритетних завдань, які стоять перед школою взагалі й вчителем зокрема, провідної диспозиції набуває перехід на нові державні освітні стандарти загальної освіти, які зумовили заданість вимог до професійної діяльності вчителя.

Як відомо, релевантність вчителя тенденціям школи, яка змінюється, визначається наявністю різних особистісних і професійно важливих якостей, серед яких можна виділити лідерський прояв, активність та ініціативність, адаптивність і готовність приймати доцільне педагогічне рішення. Вони не тільки характеризують відповідність вчителя високим стандартам професійної діяльності, а й обумовлюють його здатність прогнозувати і втілювати напрям своєї діяльності в умовах, що змінюються, тобто демонструвати достатній рівень професійного потенціалу, набуття якого крім забезпечення інструментальної переваги сприяє розвитку суб'єктної позиції вчителя, форсування межі педагогічної рутинності й буденності, насичення професійної діяльності новим змістом й ідеєю.

Одночасно з цим освітня практика вказує на те, що багато вчителів, незалежно від стажу, професійного і кваліфікаційного рівня не володіють рівнем професійного потенціалу достатнім для освоєння нових сегментів професійної діяльності, зміни її змісту і характеру, втілення у власній роботі надбань передового педагогічного досвіду. Таким чином, можна виділити наступні протиріччя, які вказують на активізацію

вивчення передового педагогічного досвіду сучасними педагогами для досягнення ними високого рівня професійного потенціалу:

на соціально-педагогічному рівні – між об'єктивно існуючими вимогами відповідності педагога високим стандартам професійної діяльності та стійкими стереотипами врахування можливостей передового педагогічного досвіду в формуванні професійного потенціалу педагога;

на науково-теоретичному рівні – між уявленнями про перспективи та шляхи використання передового педагогічного досвіду, який отримав розробку в педагогічній літературі в освіті та відсутністю теоретичних розробок, що визначають можливість його застосування у формуванні професійного потенціалу педагога;

на науково-методичному рівні – між необхідністю надання спрямованого характеру процесу формування професійного потенціалу педагога за допомогою вивчення передового педагогічного досвіду і відсутністю методик і технологій, які розкривають способи здійснення процесу, що досліджується.

Надаючи особливого значення розвитку професійного потенціалу, керівники закладів загальної середньої освіти недооцінюють роль вивчення й використання ідей передового педагогічного досвіду, який є при цьому неперевершеним засобом набуття вчителем конкурентної переваги за рахунок вдосконалення власної діяльності. Наявні в розпорядженні керівників загальноосвітніх шкіл ресурси внутрішньоорганізаційного навчання не завжди націлені на розвиток готовності вчителів до виявлення, осмислення та використання в своїй діяльності цінного досвіду колег, які домагаються високих результатів у різних аспектах педагогічної діяльності.

Варто наголосити, що передовий педагогічний досвід може бути засобом формування професійного потенціалу педагога, якщо даний аспект реалізується відповідно до акмеологічного (К. Абульханова, О. Анісімов, О. Дубасенюк, С. Гончаренко, Г. Данилова, Н. Кузьміна, А. Реан та ін.), аксіологічного (С. Анісімов, С. Вітвицька, Г. Вижлецов, П. Гуревич, О. Шевнюк, Е. Фромм та ін.), андрагогічного (Т. Василькова, В. Вітюк, С. Змеєв, В. Олійник, Л. Даниленко, М. Дудіна, І. Колесникова, Е. Тонконог та ін.) і антропологічного (Є. Белозерцев, Б. Вишеславцев, К. Воробйова, П. Кропоткін, В. Максакова, А. Мудрик, О. Невмержицький та ін.) підходів.

Разом з тим, поза сумнівом, цінними є ідеї В. Сухомлинського, В. Шаталова, М. Гудзик, К. Ушинського, які довели перспективність вивчення передового педагогічного досвіду в освіті.

Мета статті – визначити роль передового педагогічного досвіду у становленні професійного потенціалу педагога.

Семантична основа поняття «професійний потенціал педагога» визначається контекстом «потенціал» (від англ. «potential»), який в останні роки став активно використовуватися в якості характеристики конкурентоспроможного фахівця. Термін «потенціал» згадується у енциклопедичних словниках і довідкових джерелах. Значення, які там вживаються [3; 18 та ін.] характеризують потенціал як можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. Часто в якості визначальної ознаки потенціалу називають готовність до здійснення якої-небудь дії. Тиражовані характеристики, по суті, розкривають його основну властивість – певний стан об'єкту, який забезпечує досягнення або втілення в життя певного завдання.

Цілком очевидно, що останні контексти переконливо і навіть наочно показують

сутнісну основу змін, які супроводжують категорію «потенціал». Власне ця обставина дає нам можливість ще раз переконатися в тому глибокому змісті, яким володіє безпосередньо професійний потенціал педагога. Більше того, наведені визначення певною мірою виявляють причину популяризації цього поняття в науковій літературі і професійній діяльності. Обґрунтовано вважається, що явище професійного потенціалу педагога характеризує ряд властивих для інтенсифікації освіти тенденцій. Загальний процес інтенсифікації діяльності обумовлює підвищення її продуктивності та ефективне використання кращих зразків передового педагогічного досвіду. Відносно ж педагогів як носіїв продуктивних функцій мова йде про пристосування до нових або трансформованих умов професійної діяльності. Нами вже було встановлено, що «професійний потенціал – це рівень професіоналізму, тобто система набутих у процесі підготовки знань, умінь, навичок, способів мислення, діяльності, професійної компетентності педагога» [1, с. 27]. Зауважимо, однак, що в ряді джерел згадуються винятково значення терміну «професіоналізм», який наприклад, розглядається у «Великій сучасній енциклопедії» (упорядник Є. Рапацевич) як «висока підготовленість до виконання завдань професійної діяльності; є результатом систематичного підвищення кваліфікації, творчої активності, здатності продуктивно задовольняти вимоги суспільного виробництва і культури» [18, с. 480].

Для критерію «передовий педагогічний досвід» введені такі показники: професійна спрямованість, включеність в продуктивну діяльність; потреба і досвід участі в інноваційній діяльності; вміння захопити своїм ентузіазмом оточуючих; ініціація включення в дослідницьку діяльність своїх колег. Зокрема, гнучкість у професійній діяльності педагога передбачає його готовність здійснювати в практиці технології діяльнісної педагогіки; рефлексивні здібності; ставлення до функцій, що виконуються; здатність змінювати спрямованість і зміст своєї професійної діяльності.

Як відомо, передовий педагогічний досвід – це система педагогічних знань, умінь і навичок, способів здійснення творчої педагогічної діяльності, емоційно-ціннісних ставлень, здобутих у процесі практичної навчально-виховної роботи педагога завдяки оволодінню ним об'єктивними педагогічними закономірностями. Однак при досить високому теоретичному і прикладному значенні цілісності сформованості професійного потенціалу педагога на сьогоднішній день відсутнє чітке уявлення про проходження поетапності його формування за допомогою еталонного вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду. Не досліджені питання, які стосуються специфіки його здійснення в системі внутрішньоорганізаційного навчання в загальноосвітній школі. На думку колективу авторів «передовий педагогічний досвід формується на основі педагогічного досвіду в цілому, як самостійна функціональна підсистема із своїм набором ефективних прийомів та методів навчання й виховання, правилами їх застосування та оцінки. Серед типових відмітних рис, які характеризують у комплексі цю підсистему, можна назвати такі: а) передовий досвід передбачає осмислення великої кількості педагогічних фактів (явищ); б) його становлення – процес свідомий, а не стихійний; в) передовий досвід сприяє розвитку педагогічної теорії і практики» [6, с. 5].

Передовий педагогічний досвід – а) це досвід, завдяки якому досягаються кращі, ніж у масовому досвіді результати; широке родове поняття, щодо якого видовим поняття є інновації. Досвід може бути масовим, раціоналізаторським новаторським

(інноваційним); б) виникає з масового досвіду, перевершує його за окремими параметрами або в цілому, відрізняючись від нього за рядом ознак, найважливішими з яких є: актуальність, новизна, відтворюваність, ефективність і стабільність результатів; в) вища форма вияву постійно відтворюваної частини практики галузі педагогічної діяльності [13, с. 36].

Який же вплив на процес становлення професійного потенціалу педагога має впровадження педагогічного досвіду. По-перше, вивчення передового досвіду передбачає творчий пошук учителя, створення позитивного психологічного клімату як в учнівському так і в педагогічному колективах, прагнення до покращення матеріально-технічних і санітарно-гігієнічних умов праці. Важливим є вибір актуальної та посиленої для вивчення і подальше впровадження теми, чітке формулювання мети і завдань творчого пошуку, кооперація праці. Процес упровадження досвіду як усім колективом, так і кожним педагогом зокрема, доцільно розподілити на етапи, врахувавши теоретичну та практичну підготовку вчителів, здійснювати всебічний аналіз і корекцію його змісту, накреслюючи нові перспективи роботи.

Крім поетапності виділяємо критерії готовності до вивчення передового педагогічного досвіду: усвідомлення необхідності такої діяльності; готовність до творчої діяльності щодо нововведень у школі; впевненість у результаті; узгодженість з особистими цілями, фаховою та особистісною культурою; готовність до подолання творчих невдач; достатній рівень технологічної готовності; позитивне сприйняття власного досвіду, вплив передового педагогічного досвіду на самостійність у виконанні професійних обов'язків. Основною функцією педагога, на думку І. Підласого, є управління процесами навчання, виховання та розвитку; він має знаходитися ніби «поза кадром» [20, с. 54].

Варто звернути увагу і на активність особистості, яка виявляється в діяльності і є умовою її здійснення. У тлумаченні більшості психологів активність особистості пов'язана з її ціннісними орієнтаціями, цільовими установками, потребами, а також наявним в розпорядженні досвідом, що, власне, і обумовлює вибірковість і спрямованість поведінки людини. Особистісна активність вирізняється спрямованістю на реальний результат, досягнення якого обумовлює настання у людини почуття задоволення, виконаного обов'язку, а також утвердження себе в якості суб'єкта відповідної діяльності.

Виходячи з цього, ми вважаємо доцільним включити професійну активність у вивченні передового педагогічного досвіду в склад професійного потенціалу педагога. Така активність має соціальний контекст й набуває форми лідерства, є прагненням досягнення соціально цінних результатів для себе й колективу у вивченні й впровадженні досвіду інших педагогів.

Для формування професійного потенціалу педагога, з урахуванням можливостей передового педагогічного досвіду варто застосовувати комплекс таких методів, як методи роботи з джерелами наукової інформації, нормативно-правовими та інструктивно-методичними документами; загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, педагогічне моделювання); вивчення продуктів методичної діяльності вчителів, опитувальні методи; методи психолого-педагогічної діагностики тощо.

Цілком очевидно, що затребуваність вчителя в новій українській школі,

релевантність нових професійних вимог визначається наявністю низки важливих особистісних якостей, серед яких лідерський прояв, активність та ініціативність, адаптивність, готовність приймати доцільне педагогічне рішення та вміння брати найкраще з досвіду інших педагогів, що і лежить в основі формування професійного потенціалу педагога. Відзначимо, що дані якості мають універсальний характер, більше того, такі якості не тільки забезпечують можливість вчителя йти «в ногу з часом», а й визначають його здатність прогнозувати і втілювати напрямки своєї діяльності в умовах, що змінюються, тобто демонструвати професійний потенціал як атрибутивну характеристику професійної діяльності вчителя.

Варто припустити, що відсутність професійного потенціалу може призвести до домінування рефлексивних умінь вчителя над діяльними формами їх прояву та відсутність осмислення ефективного педагогічного досвіду. Оптимальний рівень розвитку професійного потенціалу визначаємо як проактивну компетентність, тобто потенціал креативного характеру. Він проявляється не тільки в пошуці, осмисленні, переробці й застосуванні цінного педагогічного досвіду інших вчителів, а й у виробленні власного методичного стилю на основі цього досвіду, поширення його в різних відкритих джерелах в якості ще одного варіанту ефективного педагогічного рішення (досвіду).

Передовий педагогічний досвід як вид педагогічної «розвідки» передбачає різноманіття форм отримання інформації; в зв'язку з цим важливо враховувати принципи педагогічної етики при вивченні ефективного педагогічного досвіду колег. Процес отримання від них інформації є не самоціллю, а засобом досягнення мети, в якості якої виступає розвиток професійного потенціалу вчителя.

Ресурси передового педагогічного досвіду сприяють розширенню рамок, меж вирішення практичних завдань і оволодіння новими способами саморозвитку, що може знайти відображення в якості елемента безперервного процесу підвищення кваліфікації вчителя. Разом з тим опанувати даною діяльністю, освоїти її суть і механізми вчитель може в процесі внутрішньоорганізаційного навчання.

Узагальнюючи, відзначимо, що застосування передового педагогічного досвіду, що втілене на безперервній та систематичній платформі забезпечує досягнення мети загальноосвітньої школи в частині розвитку кадрового потенціалу. Крім того, це неодмінно має здійснюватися на території даної школи і з використанням її засобів.

Таким чином, відзначимо базові позиції, на основі яких здійснювався процес формування професійного потенціалу педагога через упровадження передового педагогічного досвіду. Це поступова накопичувальна актуалізація педагогічних знань, вдосконалення професійних умінь на основі застосування «діяльної педагогіки», забезпечення динамічності характеру і змісту педагогічної діяльності, адаптивності її до нових умов, реалій навколишньої дійсності, які змінюються; такий процес повинен здійснюватися через різні активні методи; передовий педагогічний досвід виступає в якості засобу розвитку професійного потенціалу педагога, що вимагає обліку базових етапів вибудовування педагогічної діяльності.

У подальшій науковій роботі вартим до розгляду є питання здійснення діагностики професійного потенціалу педагога, наприклад, за таким критерієм як гнучкість у професійній діяльності, яка визначається як здатність особистості адаптуватися до умов, які змінюються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Браславська О. В. Ваємозалежності та ієрархія компонентного складу професійного потенціалу педагога. *Педагогічна теорія і практика*. Київ: ПВНЗ «Київський міжнародний університет», 2018. Вип. (7). С. 16–37.
2. Василькова Т. А. Основы андрагогики: учебное пособие. Москва: КНОРУС, 2011. 256 с.
3. Велика українська енциклопедія: словник / кер. авт. колективу А. М. Киридон. Київ: ДНУ «Енциклопедичне видавництво», 2015. 1408 с.
4. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 63–67.
5. Вітюк В. В. Андрагогічні принципи навчання педагогів у системі післядипломної освіти. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedp/2009_3_4/pp/63/nayk/vituk.pdf (дата звернення: 30.03.2019).
6. Вивчення, узагальнення, схвалення, поширення передового педагогічного досвіду: методичні рекомендації / упор. І. В. Удовиченко, І. О. Захарова, Г. Ф. Сударєва, Г. П. Телевна, Л. В. Корень / за заг. ред. І. В. Удовиченко. Суми: РВВ СОППО, 2010. 42 с.
7. Воробьева К. Н. Антропологический подход к воспитанию. *Педагогика*. 2007. № 5. С. 55–58.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. 2-ге вид., допов. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
9. Данилова Г. С. Вершини професіоналізму педагога як акмеологічний синтез тріади його компонентів. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. Рівне, 2007. Т. 3. С. 57–62.
10. Державні стандарти. Загальна середня освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 27.03.2019).
11. Змеєв С. И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. Москва: ПЕР СЭ, 2007. 272 с.
12. Максакова В. И. Педагогическая антропология: учебное пособие. Москва: Академия, 2001. 208 с.
13. Методичні рекомендації з виявлення, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду / упоряд. Г. П. Бондарчук. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. 43 с.
14. Мойсеюк Н. Педагогіка. URL: <https://pidruchniki.com/12570107/pedagogika/pedagogika>
15. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учебник / под ред. В. А. Сластенина. 7-е изд., ис. и доп. Москва: Академия, 2009. 224 с.
16. Невмержицький О. А. Виховання студентів ВНЗ у сенсі педагогічної антропології. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2011. Вип. 21. С. 187–193.
17. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
18. Педагогика: Большая современная энциклопедия / состав. Е. С. Рапацевич. Минск: Современное слово, 2005. 720 с.
19. Післядипломна педагогічна освіта України: сучасність і перспективи розвитку: наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. Київ: Міленіум, 2005. 230 с.
20. Подласый И. П. Педагогика: в 3-х кн., кн. 3: Теория и технологии воспитания: учеб для студентов вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 2007. 463 с.
21. Про загальну середню освіту: Закон України від 06.09.2018 р. № 2541-VIII. Дата оновлення: 13.10.2018 р. URL: <https://zakon.help/law/651-XIV/> (дата звернення: 14.03.2019).
22. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.07.2018 р. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 14.03.2019).
23. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с.
24. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Вибрані твори*: в 2 т. Київ: Радянська школа, 1983. Т. 1. С. 192–488.
25. Фромм Э. Человек для себя / пер. с англ. Л. Чернышовой. Минск: Коллегиум, 1992. 253 с.
26. Шевнюк О. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 232 с.

REFERENCES

1. Braslavskaya, O. V. (2018). Vaiemozalezhnosti ta hierarkhiia komponentnogo skladu profesiinogo potentsialu pedahoha. *Pedahohichna teoriia i praktyka*, Vyp. (7), 16–37 [in Ukrainian].
2. Vasilkova, T. A. (2011). *Osnovy andragogiki: uchebnoe posobie*. Moskva: KNORUS [in Russian].
3. Velyka ukrainska entsyklopediia: slovnyk (2015). Ker. avt. kolektyvu A. M. Kyrydon. Kyiv: DNU «Entsyklopedychne vydavnytstvo» [in Ukrainian].
4. Vitvytska, S. S. (2015). Aksiolohichni pidkhid do vykhovannia osobystosti maibutnoho vchytelia. *Kreatyvna pedahohika*, Vyp. 10, 63–67. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/17059/1/%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A1.pdf> [in Ukrainian].
5. Vitiuk, V. V. (2013). Andrahohichni pryntsyypy navchannia pedahohiv u systemi pislidyplomnoi osvity. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pedp/2009_3_4/pp/63/nayk/vituk.pdf [in Ukrainian].
6. Vychennia, uzahalnennia, skhvalennia, poshyrennia peredovoho pedahohichnogo dosvidu: metodychni rekomendatsii (2010). I. V. Udovychenko, I. O. Zakharova, H. F. Sudarieva, H. P. Televna, L. V. Koren. Sumy: RVV SOIPPO [in Ukrainian].
7. Vorobeva, K. N. (2007). Antropologicheskii podkhod k vospitaniuu. *Pedagogika*, 5, 55–58 [in Russian].
8. Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrayins'kyi pedahohichnyy slovnyk*. Vydannya druhe, dopovnene y vypravlene. Rivne: Volyns'ki oberehy [in Ukrainian].
9. Danylova, H. S. (2007). Vershyiny profesionalizmu pedahoha yak akmeolohichnyy syntez triady yoho komponentiv. *Pedahohika vyshchoyi shkoly: metodolohiya, teoriya, tekhnolohiyi*, Vol. 3, 57–62 [in Ukrainian].
10. Derzhavni standarty. Zahal'na serednya osvita. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> [in Ukrainian].
11. Zmeev, S. I. (2007). *Andragogika: osnovy teorii, istorii i tekhnologii obucheniiia vzroslykh*. Moskva: PER SE [in Russian].
12. Maksakova, V. I. (2001). *Pedagogicheskaiia antropologiia: uchebnoe posobie*. Moskva: Akademiia [in Russian].
13. *Metodychni rekomendatsiyi z vyyavlennia, vychennia, uzahal'nennia ta poshyrennia peredovoho pedahohichnogo dosvidu* (2010). Uporyad, H. P. Bondarchuk. Kyiv: Kyivskyy universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
14. Moyseyuk, N. *Pedahohika*. URL: <https://pidruchniki.com/12570107/pedagogika/pedagogika> [in Ukrainian].
15. Mudrik, A. V. (2009). *Sotcialnaia pedagogika: 7-e izd., is. i dop.* Moskva: Akademiia [in Russian].
16. Nevmerzhytskyi, O. A. (2011). *Vykhovannia studentiv VNZ u sensi pedahohichnoi antropolohii. Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»: Pereiaslav-Khmelnytskyi*. Vyp. 21, 187–193 [in Ukrainian].
17. *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* (2017). N. M. Bibik (Ed.). Kyiv: Vydavnychi dim «Pleiady» [in Ukrainian].
18. *Pedagogika: Bolshaia sovremennaia entsyklopediia* (2005). sostav. E. S. Rapatcevich. Minsk: Sovremennoe slovo [in Russian].
19. *Pislidyplomna pedahohichna osvita Ukrainy: suchasnist i perspektyvy rozvytku: naukovo-metodychnyi posibnyk* (2005). V. V. Oliinyka, L. I. Danylenko. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
20. Podlasyi, I. P. (2007). *Pedagogika: v 3-kh kn., kn. 3: Teoriia i tekhnologii vospitaniia: ucheb dlia studentov vuzov*. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Prosveshchenie [in Russian].
21. Pro zahal'nu serednyu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 06.09.2018 r. № 2541-VIII. Data onovlennia: 13.10.2018 r. URL: <https://zakon.help/law/651-XIV/> [in Ukrainian].
22. Pro zatverdzhennia Kontseptsiyi rozvytku pedahohichnoyi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 16.07.2018 r. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennia-koncepciyi-rozvytku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
23. *Profesiina pedahohichna osvita: akme-synerhetychnyi pidkhid: monohrafiia* (2011). O. A. Dubaseniuk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
24. Ushynskiy, K. D. (1983). *Liudyna yak predmet vykhovannia. Sproba pedahohichnoi antropolohii. Vybrani tvory: v 2 t.* Kyiv: Radianska shkola. T. 1, 192–488 [in Ukrainian].
25. Fromm, E. *Chelovek dlia sebia* (1992). Per. L. Chernyshovoi. Minsk: Kollegium [in Russian].
26. Shevnyuk, O. (2003). *Kul'turolohična osvita maybutn'oho vchytelya: teoriya i praktyka*. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].